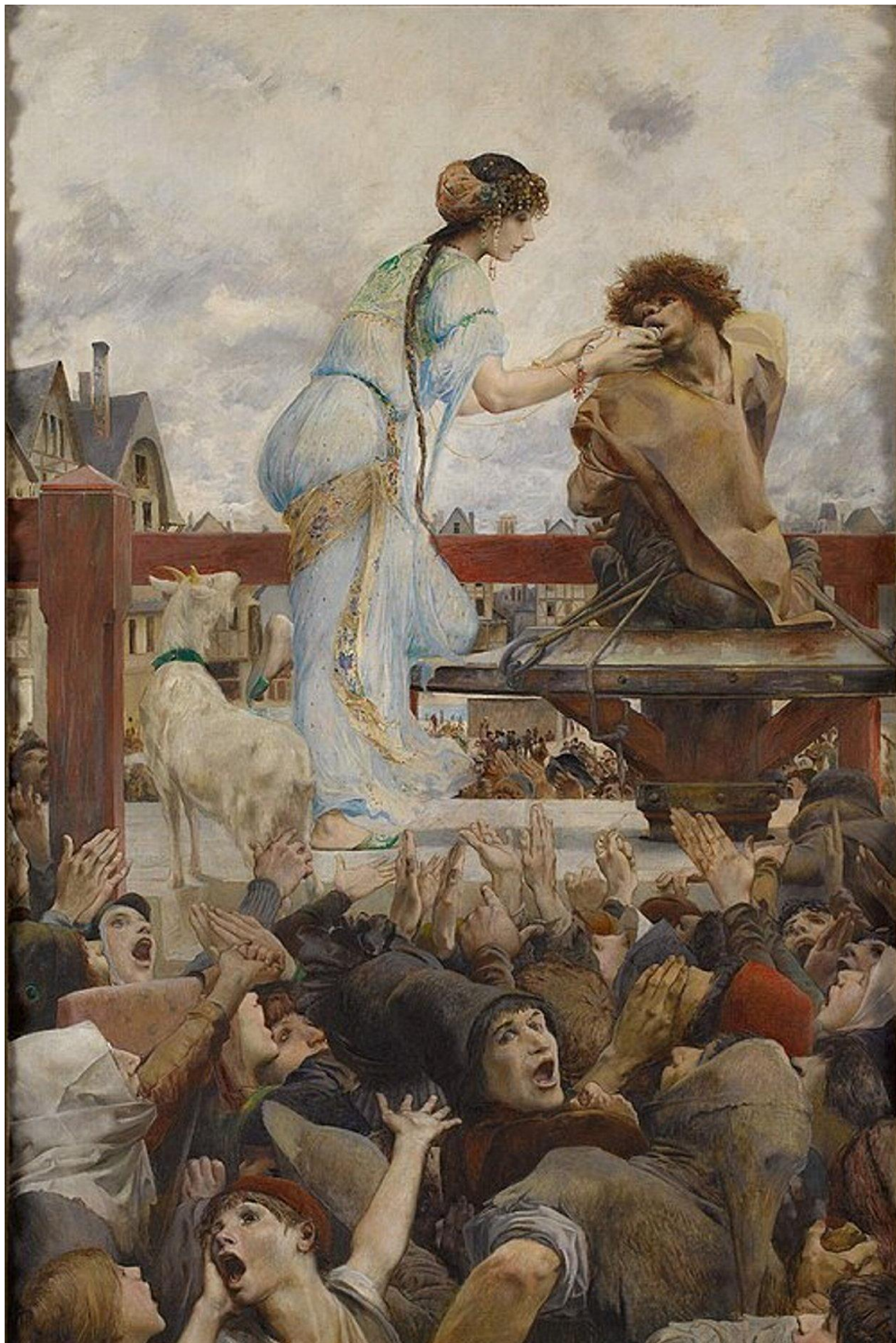

האם ביקש עגנון הצעיר להתפרנס מ"סיפורי משרתות"? - תרבות וספרות

haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2026-02-03/ty-article/.premium/0000019c-2219-d5b8-ad9c-f39fa2450000

זיוה שמיר

February 3, 2026

בשנת 1920 פירסם ש"י עגנון את סיפורו "עובדיה בעל מום" (שנכתב ב-1918) בכתב העת "מקלט". לאשתו הטרייה אסתרליין לבית מרכס אהב לספר באותה עת על רווחיו משכר סופרים, ולעורכיו גילה שברצונו שאשתו ומשפחתה ידעו שהוא "פארדינער" ("מרוויחן"). הוא שלח יצירות לכתבי-עת באמריקה (הדולרים סייעו לו בתקופת ההיפר-אינפלציה שהשתוללה אז בגרמניה) ופנה גם לכתבי-עת ספרות ילדים, ענף מבוקש ורווחי. ייתכן שגם בעזרת סיפור כ"עובדיה בעל מום" ביקש לקושש רווחים, שהרי תמיד משכו "סיפורי משרתות" הגדושים בתיאורי זימה סנסציוניים את קהל הקוראים הרחב. למשפחתו סיפר בגאווה שעורכו דוד שמעוני (שעגנון כינהו בלגלוג "פזמוני") משלם לו פי שניים וחצי מהמקובל.

ואולם סיפור מוקדם זה נשאר בקרן זווית ומעטים הם החוקרים שהתעניינו בו. גרשון שקד תיאר אותו כגלגול עברי של "פישקע החיגר" של מנדלי שהושפע מ"הגיבן מנוטרדאם", אך לא פירט. סקרנותי בעניין זה הניבה תוצאות מעניינות. פיתרון החידה נעוץ בשם משפחתו של עובדיה "האלבלייב". מילוני האטימולוגיה לימדוני שפירושו "גוף עשוי למחצה" או "פת אפוייה למחצה" (והשוו לכותרתו של עגנון "פת שלמה"). התחוויר לי ששם משפחתו של עובדיה הוא תרגום מילולי של קוואזימודו (Quasimodo), שמו של הגיבן מנוטרדאם, שפירושו בלטינית "עשוי למחצה".

ברומן של ויקטור הוגו הכומר שמצא את התינוק הפגום והמעוות על סף הכנסייה ביום השמיני של חג הפסחא קרא לו קוואזימודו גם על-שם התפילה הנאמרת ביום זה ובפתחה המלים מחזון פטרוס הראשון, "Quasi modo geniti infantes", שפירושו "כמו תינוקות שזה אך נולדו". כשם שהתינוקות הרכים משתוקקים לחלב, אומרת התפילה למאמינים, כך עליהם לקוות לגאולה ולהשתוקק לחלב הרוחני המגיע אליהם ממרומים. גם עגנון סיים את סיפורו בתמונת התינוק המשתוקק לחלב השופע של אמו. ויוצא אפוא שהקשר המובהק של השמות והסיפור על התינוק היונק חלב מהשד כבתפילת "קוואזי מודו" מלמדים שעגנון בלל בסיפורו מרכיבים עבריים וזרים והעמיד יצירה היברידית שמקורותיה האירופיים מוטמנים היטב מאחורי חזותה היהודית הגלותית.

דומה שעגנון השיג כאן מטרה כפולה, לקהל הקוראים הרחב הוא הגיש "סיפור משרתות" מעורר יצרים, וליודעי ח"ן הוא תיאר כאן "בקליפת אגוז" את ההיסטוריה של עמו

גם המשרתת שיינ-סריל המיועדת לעובדיה נושאת שם היברידי. אפשר ששמה פירושו "שרה היפה", בכתוב המסורס שרווח בקהילות אשכנז (נזכיר שאשת אברהם נחשבת באגדות חז"ל לאחת היפות בנשות תבל), אבל בשם "סריל" (חקר השמות מקשר אותו לשם "צירל", שמה של גיבורת "סיפור פשוט" שפירושו "תכשיט") מוטמעת משמעות של אבן חן. במקביל, אסמלדה היפה, גיבורת "הגיבן מנוטרדאם", נושאת את שם הברקת, אבן החן הירוקה המשובצת בתכשיטים יקרים, וכל העיצורים הכלולים בשמה של "סריל" ירוקת העין מצויים בשם "אסמלדה".

בסיפורו של עגנון, כברומן ששימש לו מקור, לפנינו וריאציה של מוטיב "היפה והחיה", גלגולו של מיתוס ארוס ופסיכה. עובדיה כעור ומעוות בחיצוניותו אך כל מנהגיו מעידים על חינוכו הטוב, עדינותו והתחשבותו, ולעומת שיינה-סריל היפה והמרשימה בחיצוניותה מתגלה כנפקנית מופקרת בכל דרכיה ומנהגיה. גם מהבחינה המגדרית מדובר בדבר והיפוכו, עובדיה מתואר כ"יולדת" ומציעים לו בלעג להיות "מינקת", וארוסתו גברית, גבוהה ועצמאית. הייתכן שדווקא משני היצורים הפגומים הללו תיוולד שלמות גמורה?

עובדיה הוא למעשה "עבד למחצה" שהרי הוא הקים גם עסק עצמאי. שם משפחתו "האלבליב" מעיד עליו כאמור שהוא "חצי גוף" ("פלג גופא"). שייני-סריל היא "שפחה למחצה", שכן כינויה ("שפחה חרופה") הוענק בימי קדם לשפחה שחציה בת-חורין אך עדיין לא נפדתה (כריתות י"א ע"א). כל אחד מהשניים הוא מחצית מהשלם, ובעתיד, כך מקווה עובדיה בחלומות המשאלה שלו, יתאחדו שני החצאים ויגיעו לכדי שלמות. כדבריו: "בואי וראי סרילי [...] שאנחנו כגוף אחד".

איש הכנסייה, שעלה לימים לדרגת בישוף, התלבט בעת שמצא את התינוק המעוות אם להשליכו לבאר, וייתכן שמוטיב הבאר הוליד את דמות שואב המים המושך דליים בחבלים בדומה לקוואזימודו המושך את הפעמונים בחבלים. מאחר שהבישוף הנבל, שקוואזימודו משליכו בסוף ממרום הכנסייה כנקמה על מות אסמרלדה, הריהו אלכימאי שתושבי פאריס רואים בו מכשף, כל הראיות מלמדות שעגנון אכן קרא את "הגיבן מנוטרדאם" והתעמק בפרטיו. במקביל, הוא הושפע מסיפורי חסידים על עלמות יפות שאיחרו את המועד ואביהן השיאן לשואב המים הנחות כדי שלא תישארנה בבתוליהן.

ומכיוון אחר, גרשון שקד ראה ב"עובדיה בעל מום" סיפור ריאליסטי, מהחיים, ואני נוטה לפרשו כסיפור סמוי על הגורל היהודי בעת החדשה. ב"אריה בעל גוף" (1899) עיצב ביאליק קריקטורה של "היהודי החדש" החזק והשרירי שאינו פוחד מה"גויים". גיבורו החדש-הישן מאמין בלחשים וקונה קמיעות מהצדיק החסידי, אך בנוי כבר מתבוללים-למחצה ומתרחקים מעמם. מ"עובדיה בעל מום", שכותרתו "מתכתבת" עם ביאליק, עולה תמונת תשליל של הסיפור הקריקטורי ממפנה המאה. עובדיה אינו רק יהודי מהנוסח הישן, חלוש, עני וענו. החטוטר שעל גבו איננה רק מום מולד אלא רמז ל"חטוטר הגלות", והצליעה מרמזת למצבו של יעקב-ישראל, סמל העם, לאחר מאבקו עם מלאך ה'.

על כוונה אלגוריסטית זאת מלמדת גם הצגתם הסימטרית של שני הגברים המנוגדים, עובדיה החלוש המוכן לקחת את שייני-סריל לאשה וראובן "האדום" האונס אותה ומרביע אותה בזרעו. לפנינו גירסה "נמוכה" של סיפור יעקב ועשו (עם ישראל ואומות העולם) ובו מגלם ראובן "האדום" את עשו, אביהם הקדמון של האדומים אויבי העם. וראוי לזכור, ספר עובדיה, שגיבורו נושא את שמו, מכיל פרק אחד בלבד שכולו נבואת זעם על אדום (ובתמונת סמלי השבטים אבן האודם מייצגת את ראובן).

אפשר למתוח קו של אנלוגיה בין תקופת אשפוזו הממושכת של עובדיה בבית החולים לבין תהליכי הנאורות שעברו על אותם יהודים שהפנימו את ערכי החברה המערבית וביקשו לסגל את מנהגיה ואורחותיה, והאחיות הנוצריות קוראות לגיבורנו Obadiah (השם כתוב בלועזית כרמז שעובדיה מתחיל להיטמע בתרבות המערבית). בתחילה עובדיה מתנהג כיהודי מהנוסח הישן, בפעם הראשונה בחייו הוא רואה מדחום ומברשת שיניים, ובצאתו מבית החולים הוא מבליט את המברשת כדי להיראות "יהודי חדש", המקפיד בנושאי היגיינה.

כאשר מצבו משתפר והרופא מתיר לו לצאת את בית החולים נאמר לו "היום נהיית לאיש עובדיה" (עמ' תי"ח), תוך אזכור הפסוק "וַיִּדְבֶּר מֹשֶׁה [...] אֶל כָּל יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר: הִסְכַּת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נְהִיית לְעָם" (דברים כ"ז ט'). הדמיון הזה מלמד שלפנינו סיפורו הקולקטיבי של עם שלם, שעובדיה הגיבן, הצולע על ירכו, הוא נציגו.

בשובו הביתה מתברר לעובדיה שבהעדרו הרתה ארוסתו וילדה תינוק אדום-שיער. רחמיו מרמזים שכפי שנאות בעבר לארס אשה שהבריות מלעיזים עליה הוא יאות אולי לאמץ את בנה של אשת הזנונים הנושא מטען גנטי של בני אדום ולעשותו יהודי מן השורה. בינקותו הונח הגיבן מנוטרדם בפתח הכנסייה כאותם ילדים שהוריהם נטשו מחמת מום מולד. האם יזכה תינוקה של שייני-סריל ל"אב" ולא יחסר לו דבר? ייתכן שעגנון בחר בספר מערב-אירופי כמו "הגיבן מנוטרדם" הספוג באכזריות אל-אנושית כדי להציג את רחמנותם של בני ישראל ועליונותם המוסרית על אויביהם, בני עשו ואדום מבקשי נפשם.

דומה שעגנון השיג כאן מטרה כפולה, לקהל הקוראים הרחב הוא הגיש "סיפור משרתות" מעורר יצרים, וליודעי ח"ן הוא תיאר כאן "בקליפת אגוז" את ההיסטוריה של עמו. המחלה הממושכת של עובדיה ורפיזיה הממושך משקפת את התקופה שבה הפעילו המשכילים תהליכי אקולטורציה שחייבום להסתגל להרגלי החיים הנאותים

ששלטו בתרבות אירופה ולהטמיע את ערכיו של העולם הנאור. תקופה זו נפתחה בדמותו של משה מנדלסון הגיבן והכעור שהראה ליהודים את מלוא יופיה של תרבות המערב, ואולם עתה מתחילה תקופה חדשה שבה עתיד "היהודי החדש" לעזוב את אירופה ולקשור את גורלו עם "ארץ זבת חלב ודבש" (התינוק שבסוף הסיפור נהנה הן מהחלב הן ממתיקות ה"צוקריות"), כבסיפורו של עגנון "מעשה העז" שנכתב באותה תקופה.

בתקופה המודרנית נעשו יהודי העיירה מהנוסח הישן, שנציגם הוא הגיבן הצולע על ירכו, ל"מעוות לא יוכל לתקון". מחוותו של עובדיה, בהניחו את המתנה שהביא לארוסתו בידיו הקטנות של התינוק אדום השיער, מרמזת שיש סיכוי כלשהו ש"יעקב" החיגר יישר את גוו וייהפך ל"ישראל", ושבעתיד יתקיים בו הפסוק "והיה העקוב למישור".